

meer behoudende stromingen binnen het protestantisme. Het idee een volk in ballingschap te zijn was prominent aanwezig in het gedachtengoed van de meeste kerken waarbij verwijzingen naar het lot van Israël niet ontbraken.

Voor de kleine groep van Molukse moslims speelden intussen andere problemen. In het algemeen hadden ze wat meer afstand bewaard tot het RMS-streven. Van praktisch aard was het probleem dat, anders dan in de kazernes van het KNIL, voorzieningen voor moslims in de Molukse woonoorden, waar zij tussen de christenen woonden, nauwelijks voorhanden waren. Hoewel religieuze tolerantie onder Molukkers onderling in naam de regel was, ontstonden er toch wrijvingen die uiteindelijk leidden tot de stichting van een apart woonoord voor moslims in de plaats Balk in Friesland. Ook de moslims ontsnapten overigens niet aan interne conflicten die vaak werden versterkt door de tegenstellingen tussen groepen afkomstig uit verschillende families, dorpen of eilanden. Bij de opheffing van het woonoord vestigden de woonoordbewoners zich dan ook in twee verschillende plaatsen, Ridderkerk en Waalwijk. Een recente ontwikkeling die door Van der Hoek wordt gesignaleerd is dat er als gevolg van de toegenomen contacten met andere moslims in binnen- en buitenland, zich binnen de Molukse moslimgemeenschap discussies afspeelden over de vraag wat op de voorgrond dient te staan: de religieuze danwei de etnische identiteit. De Molukse kerken hebben lange tijd geen onderscheid gemaakt tussen beide. Van intensieve contacten, laat staan aansluiting, wilden ze weinig weten waarbij steeds werd gewezen op de ballingschapsstatus van Molukkers in Nederland. Ook hier doen zich volgens Van der Hoek de laatste tijd nieuwe ontwikkelingen voor waarbij de Molukse kerken geleidelijk aan het karakter krijgen van migrantenkerken in Nederland en met een perspectief dat, sterker dan vroeger, op Nederland is gericht. De opkomst van een nieuwe generatie voorgangers en het zwakker worden van het directe verband met het politieke ideaal van de RMS — door Van der Hoek getypeerd als een messianistisch verlangen — zijn daar mede debet aan.

Van der Hoek maakte voor haar onderzoek gebruik van een combinatie van schriftelijke en mondelinge bronnen. Ze onderzocht zowel archieven van overheidsdiensten als die van Molukse kerkelijke organisaties. De laatste vertoonden echter veel hiaten. Dit manco heeft de auteur willen ondervangen door het afnemen van interviews. In de regel heeft dit het gewenste effect gesorteerd dat achteraf ontbrekende informatie kon worden verkregen. In sommige gevallen lijkt het dat het bekende dilemma van de historische interviews — het gevaar van de vertekeningen bij het terugblikken door betrokkenen — niet helemaal is opgelost en weerspiegelt de verkregen informatie meerde perceptie van dit moment op het verleden. In een hoofdstuk over inhoudelijke aspecten van het Moluks protestantisme doet de auteur verslag van een aantal door haarzelf bijgewoonde kerkelijke rituelen. Afgevraagd kan worden in hoeverre deze observaties bijdragen aan de algemene lijn van het verhaal en wellicht niet beter op hun plaats waren geweest in een apart artikel. Ondanks deze kritiek kan worden gesteld dat Van der Hoek met haar studie, die deels een historisch deels een sociaal-wetenschappelijk karakter heeft, een belangwekkende bijdrage heeft geleverd aan de bestaande wetenschappelijke literatuur over de Molukse gemeenschap in Nederland. Aan haar streven om de bestaande 'witte vlek' binnen dat geheel in te vullen, heeft ze zeker voldaan.

Wim Manuhutu

M. Davids, J. van Herwaarden, *Erasmus universiteit Rotterdam 1973-1993* (Rijswijk: Universitaire pers Rotterdam, 1993, 348 blz., f49,50, ISBN 90 237 1171 8).

De Erasmus universiteit Rotterdam volgt haar geschiedenis op de voet. Nu al vergt een fors boek over de laatste twintig jaren onze aandacht. Het telt evenveel bladzijden als de publikatie over

de Rotterdamse instelling die J. H. van Stuijvenberg in 1963 het licht deed zien en welke een periode van vijftig jaren omvatte. Natuurlijk ging het in dat geval alleen over de economische opleiding en daarmee verbonden verbijzonderingen terwijl mevrouw Davids en Van Herwaarden de groei van hogeschool naar universiteit en daaropvolgende expansie moesten beschrijven.

Het boek is opgezet als een trilogie. In het eerste deel, inclusief enige bijlagen tachtig bladzijden omvattend, schetst Van Herwaarden het ontstaan van de Erasmus universiteit vanuit de samenvoeging van de bestaande Nederlandsche Economische Hogeschool en de Medische Faculteit Rotterdam, waarvan de wortels teruggingen tot 1950. De begin 1973 tot stand gekomen nieuwe universiteit bestaat uit vier faculteiten: economische, sociale en rechtswetenschappen en medicijnen. Mevrouw Davids vervolgt met een tweede deel, getiteld de uitbouw, waarin de na 1973 toegevoegde studierichtingen aan de orde komen, met name wijsbegeerte, maatschappijgeschiedenis, politicologie, beleid en management van gezondheidszorg, bestuurlijke informatica, bedrijfskunde, bestuurskunde, Japankunde, kunst- en cultuurwetenschappen en fiscaal-juridische studies. Het vormt met honderdvijftig bladzijden de kern van dit boek. Het derde deel beslaat nagenoeg honderd bladzijden en is weer van de hand van mevrouw Davids. Het bevat voor de verstreken twintig jaren de belangrijke achtergrond van de ontwikkeling op het terrein van het universitaire bestuur en beleid, alsmede de problemen van onderwijs, onderzoek en financiering (de bezuinigingsoperaties van de jaren tachtig). Slechts kort komen ten slotte nog de studentenpopulatie en het personeelsbestand aan bod. Terwijl het aantal studenten groeide van bijna 5.000 tot ruim 15.000, nam het aantal personeelsleden toe van ongeveer 1.500 (1976) tot bijna 3.500 in 1993. In tegenstelling tot het boek van Van Stuijvenberg ontbreken een lijst van individuele hoogleraren en een personen- en zakenregister.

Na lezing van dit werk dringt zich naast waardering voor de vele verzette arbeid vooral de gedachte op dat dit een erg kleurloos boek is. Vanuit de optiek van de wetenschapsbeoefenaar gaat de belangstelling allicht in de eerste plaats uit naar onderwijs en onderzoek en wat daarin tot stand werd gebracht door individuele docenten en onderzoekers. In hun ten geleide geven de auteurs een verantwoording van hun gekozen optiek en verklaren dan dat de aandacht zich het meest op onderwijs en onderzoek zal richten. Daardoor, zo menen zij, is een boek ontstaan waarin men vergeefs naar allerhande anekdotes zal zoeken. Dat is bepaald waar, doch niet direct een logisch gevolg. Vele gebeurtenissen en ontwikkelingen komen niet aan de orde, vernemen we, 'want de historicus kiest' (viii). Afgezien van het feit dat deze opvatting in het licht van moderne geschiedtheoretische opvattingen ietwat gedateerd is, ontbreekt de relatie met de gekozen optiek van het onderzoek. Noch in het hoofdstuk over maatschappijgeschiedenis, noch in dat over het wetenschappelijk onderzoek treffen we expliciete aandacht aan voor het in deze florerende Centrum voor bedrijfsgeschiedenis. Dit is dan nog maareen voorbeeld waarvan deze recensent op de hoogte is. Steeds gaat het weer over de stellig nuttige en belangrijke bestuurlijke aspecten maar daarmee blijft het beeld van de Erasmus universiteit toch hoogst onvolledig.

Dertig jaar na verschijning blijkt het boek van Van Stuijvenberg een model waaraan men zich wat meer had mogen spiegelen. Neem slechts diens lijst van promoties, dat zo'n boeiend beeld geeft van verricht onderzoek en een welkome bron voor eigen onderzoek vormt. Ter wille van de continuïteit had een voortzetting ervan in het onderhavige boek niet mogen ontbreken. Aandacht voor het individu is zozeer afwezig dat we niet via een onderschrift mogen vernemen wie de personen zijn op een reeks van foto's (vgl. 82, 193, 249, 260, 279 en 313).

Conclusie: een ondanks zijn eenzijdigheid nuttig informatief boek, handig naslagwerk voor de bestuurders en een bouwsteen voor het werk dat zeker in 2013 zal verschijnen wanneer de Erasmus universiteit haar eerste eeuwfeest viert.

Spiritualisten in de Nederlandse reformatie van de zestiende eeuw

M. E. H. N. MOUT

1 Grondslagen en oorsprongen

De geschiedenis van de reformatie in de Nederlanden biedt de huidige beschouwer een bont, misschien zelfs verwarrend beeld. Vroeger werd een weliswaar getrapte, maar toch tamelijk directe ontwikkeling aangenomen die via sacramentisme, lutheranisme en doperdom naar calvinisme leidde¹. Latere onderzoekers beklemtoonden, dat de vroegereformatische beweging aanvankelijk een zekere eenvormigheid in een evangelische beweging vertoonde, die dan echter spoedig in verschillende richtingen uiteenviel². Voortbordurend op deze opvatting ontstond het beeld, dat een van deze richtingen, het calvinisme, in de loop van de Nederlandse Opstand een dominerende positie had verworven en na de Opstand zijn stempel op het openbare godsdienstige leven in de Republiek had gedrukt³. Tegenwoordig wordt naar voren gebracht, dat de Nederlandse reformatie van het begin af aan pluriform is geweest en altijd is gebleven. Tegen de vermeende dominantie van het calvinisme tijdens de Opstand en zelfs later in de Republiek zou men op grond van de nieuwste onderzoeksresultaten ook het een en ander kunnen inbrengen⁴. Niets is verkeerder, schreef een grote kenner van de zestiende-eeuwse Nederlandse geschiedenis, dan de mensen direct vanaf het begin in welbepaalde theologische richtingen te willen indelen; juist de vaagheid der religieuze verschillen en het vloeiende van alle overgangen waren kenmerkend voor de toestand waarin het kerkelijk leven zich tot in de tweede helft van de zestiende eeuw bevond⁵.

In deze troebele wateren moet men de Nederlandse spiritualisten zoeken. In de grote groep van met de reformatie sympathiserende katholieken, onder degenen die zich tot het lutheranisme of calvinisme aangetrokken voelden, in doperse kringen en ook buiten alle religieuze groeperingen en richtingen waren diegenen te vinden, die zich aangetrokken voelden tot een 'godsdienst van de zuivere geest'⁶ en al het stoffelijke en uiterlijke onbelangrijk achtten. Enige, maar zeker niet alle spiritualisten beleden

1 Bijvoorbeeld in de *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, IV (Utrecht etc., 1952) hfst. X en XI.

2 A. F. Meilink, 'Prereformatie en vroege reformatie 1517-1567', *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, VI (Haarlem, 1979) 146-165.

3 Zie bijv. A. Th. van Deursen, 'De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1780)', in: J. C. H. Blom, E. Lamberts, ed., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Rijswijk, s. a.) 124-125.

4 A. Duke, 'The Netherlands', in: A. Pettegree, ed., *The early Reformation in Europe* (Cambridge, 1992) 142-165; W. Bergsma, 'The Low Countries', in: B. Scribner, R. Porter, M. Teich, ed., *The Reformation in national context* (Cambridge, 1994) 67-79; J. J. Woltjer, M. E. H. N. Mout, 'Settlements: the Netherlands', in: Th. A. Brady jr., H. A. Oberman, J. D. Tracy, ed., *Handbook of European History 1400-1600*, II (Leiden, 1995) 385-415.

5 J. J. Woltjer, 'Der niederländische Bürgerkrieg und die Gründung der Republik der Vereinigten Niederlande', in: Th. Schieder, *Handbuch der Europäischen Geschichte*, J. Engel, ed., III (Stuttgart, 1971) 666; J. J. Woltjer, *Kleine oorzaken, grote gevolgen* (oratie Leiden, 1975) 14; J. J. Woltjer, 'De religieuze situatie in de eerste jaren van de Republiek', in: *Ketters en papen onder Filips II*, catalogus Rijksmuseum Het Catharijneconvent (Utrecht, 1986) 94-106.

6 Naar het woord van Jacques Etienne: 'ia religion du pur esprit', geciteerd door C. Augustijn, *Erasmus von Rotterdam. Leben - Werk - Wirkung* (München, 1986) 48.